

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Ortaçağ Türk-İslam Devletlerine Ait Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirli Sikkeler

Coins Depicting Figures in the Cross-Legged Position in Medieval Turkish-Islamic States

Emre GÜNAY¹ ve Mesut GÜL²

¹Dr. Bağımsız Araştırmacı, numismaticstudies@outlook.com, orcid.org/0000-0003-2727-3087

²Sanat Tarihçisi, Bağımsız Araştırmacı, mesutgulden@yahoo.com, orcid.org/0000-0001-5270-7161

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

20.06.2024

Kabul/Accepted:

06.11.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1502875

Anahtar Kelimeler

Ortaçağ, Türk-İslam, sikke,
bağdaş oturma, tasvir

ÖZ

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde tahta çıkan hükümdarların hutbeden sonra ilk işi, sikke bastırmak olmuştur. Sikke darp ettirme hükümdarlığın tescil edilmesinde oldukça etkin olan maddi bir alamettir. Her ne kadar işlevsel olarak maddi boyutlu bir alamet gibiyse de sikkenin sembolik boyutunu göz ardı etmemek gerekir. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin sikkelerine bakıldığında simgesel açıdan anlam yüklü en önemli grubu bağdaş şemalı sikkelerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin bastırıldığı sikkeler içerisinde özel bir grubu temsil eden bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkelerin kullanımına; Anadolu Selçuklu, Artuklu, Zengi, Begteginli ve Eyyübi devletleri ile Musul hükümdarlığında rastlanmaktadır. Sikkelerin üzerinde yer alan süslemeler, genel itibarıyla siyasi, dini, kozmolojik ve astrolojik semboller taşıyan bezeme öğelerinden oluşmaktadır. Sikkelerdeki bu tezayinlerin Orta Asya Türk geleneklerinin ve Ortaçağ'ın politik anlayışının etkisinde geliştiğini belirtmek mümkündür. Süslemelerde dikkat çeken unsur kompozisyonların büyük oranda birbirine benzer üslup özelliklerine sahip olmasıdır. Yakın bir tipolojiye sahip bu sikkelerin 12. ve 13. yüzyıllarda geniş bir coğrafyada farklı Türk devletleri tarafından basılmasında etno-kültürel ortamın etkili olduğu düşünülmektedir.

ABSTRACT

In medieval Turkish-Islamic states, one of the first actions taken by rulers after ascending to the throne and having their name mentioned in the Friday sermon (khutbah) was the minting of coins. The act of minting coins was a significant material symbol in affirming the legitimacy of the ruler. While this action has a functional and material dimension, its symbolic significance should not be overlooked. When examining the coins of medieval Turkish-Islamic states, it is possible to argue that coins depicting figures in the cross-legged position form one of the most symbolically significant groups. These coins, which represent a special category among the coins minted by medieval Turkish-Islamic states, can be found in the coinage of the Anatolian Seljuks, Artuqids, Zengids, Begteginids, Ayyubids, and the rulers of Mosul. The decorations on these coins generally consist of political, religious, cosmological, and astrological symbols. It is plausible to suggest that these ornaments developed under the influence of Central Asian Turkish traditions and the political mentality of the Middle Ages. A striking feature of the decorations is the stylistic similarity between the compositions, which exhibit largely analogous stylistic characteristics. The widespread minting of these coins with a similar typology by different Turkish states across a vast geographical area in the 12th and 13th centuries suggests the influence of a shared ethno-cultural environment.

Keywords

Middle Ages, Turkish
Islamic, coin, cross-legged
sitting, depiction

Atıf/Citation: Günay, E. ve Gül, M. (2025). Ortaçağ Türk-İslam Devletlerine Ait Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirli Sikkeler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-15

Sorumlu yazar/Corresponding author: Emre GÜNAY, numismaticstudies@outlook.com

1.Giriş

Bu çalışmada, Ortaçağ Türk-İslam devletleri tarafından kestirilen bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkelerin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında on beş sikke kataloğa dâhil edilmiştir. Katalog kısmında sikkelere ait bilgilere, fotoğraflara ve tanımlara yer verilmiştir. Katalog öncesinde sikke ve bağdaş şeması hakkında kısaca bilgi verilmesinin çalışmaya fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Sikke; ağırlığı önceden belirlenmiş, üzerinde tedavüle çıkararak yöneticinin ya da resmî otoritenin işaretinin veya yazısının bulunduğu madenî bir para türüdür (Tekin, 2009: 179). Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde tahta çıkan hükümdarların hutbeden sonra ilk işi, sikke bastırmak olmuştur (Arslan, 2012: 82). Sikke darp ettirme hükümdarlığın tescil edilmesinde oldukça etkin olan maddi bir alamettir. Her ne kadar işlevsel olarak maddi boyutlu bir alamet gibiyse de sikkenin sembolik boyutunu göz ardı etmemek gerekir (Çaycı, 2008: 59). Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin sikkelerine bakıldığında simgesel açıdan anlam yüklü en önemli grubu bağdaş şemalı sikkelerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bağdaş, literatürde “lotus oturuşu” olarak yer almaktadır (Öndin, 2006: 209-210). Orta Asya ve Yakın Doğu medeniyetlerinde bağdaş geleneği, toplulukların yapısındaki mutlakiyetçi otorite ve hiyerarşik yapı, toplumsal yaşamın pek çok alanında olduğu gibi oturma düzeninde de kendini göstermektedir (İndirkaş, 2012: 1667). Orta Asya uygarlıklarının inançlarında bağdaş kurarak oturma ibadet şekliyle yakından ilişkili olması sebebiyle kutsal sayılmaktadır (Çoraklı, 2020: 196). Budist kültürlerde öne çıkan bağdaş ile kutsallık ilişkisi İslam öncesi Türk kültüründe de görülmektedir (İndirkaş 2012: 1668). Bağdaş veya Uygurca *bağtas*, Uygur döneminde din ile ilgili ve bir âsana gibi, uzun süre korunması gereken bir oturuş biçimi olarak tanımlanmaktadır (Esin, 1970: 234-235). Ayrıca Türklerde bağdaş şeması; yönetici sınıfa ait bir oturuş formu olarak bilinmektedir. Bu oturuş şekil itibarıyla, doğruluk ve adalet simgesi olma mesajını iletmektedir (Daşdağ, 2017: 315). Türkler, iktidarı ve gücü ifade eden bu kurgu düzenini İslam dünyası ile etkileşimleri sonucu oluşturdukları yeni kültüre de aktarmışlardır (Demirarslan, 2018: 73) (Tablo 1).

Tablo 1. Türk Sanatında Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirlerinin Kullanımları

Göktürk Dönemi Lahit-8. Yüzyıl
(Gömeç, 2019: 56)

Uygur Dönemi Fresko-9. veya
10.Yüzyıl (Ayğan, 2014: 118)

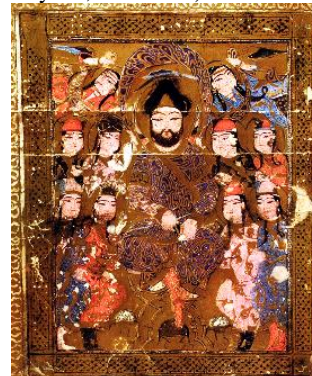
Büyük Selçuklu Dönemi Kase-
11 veya 12. Yüzyıl (Guliyeva ve
Meydan, 2020: 183)

Anadolu Selçuklu Dönemi Çini-13.
Yüzyıl (Arık, 2000:134)

Artuklu Dönemi Kabartma-13.
Yüzyıl (Bozer ve Çeken, 2016: 350)

Zengi Dönemi El Yazması-13.
Yüzyıl (Biçer Özcan, 2018:142)

2. Ortaçağ Türk-İslam Devletlerine Ait Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirli Sikkeler

Sikke No: 1

Darp Ettiren Devlet: Begteginliler Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Muzafferüddin Kökböri, Basım Tarihi: H.583, Basım Yeri: Harran, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 22.00 mm, Ağırlığı: 2.48 gr, Envanteri: American Numismatic Society-1917.215.944, Referans: Artuk ve Artuk, 1970: 423

Foto. 1a

Foto. 1b

Sikkenin ön yüzünde, ortada kemerli mihrap¹ nişi içerisinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında pendilia,² üstünde tiraz³ ile betimlenen figür, sol eliyle gürz⁴ tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün etrafına *Muzaffere'd-Din Kökböri bin Ali* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır⁵ (Foto: 1a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El Melikü'n Nasır Salahe'd-Dünya ve'd-Din Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. Yazılar, altı kollu yıldız motifi ile çevrelenmiştir.⁶ Motifin etrafına *Duribe Harran sene selase semanin hamse mie* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır (Foto: 1b).

Sikke No: 2

Darp Ettiren Devlet: Musul Zengi Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: I. İzzeddin Mesud, Basım Tarihi: H.585, Basım Yeri: Musul, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 27.00 mm, Ağırlığı: 13.24 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-46198, Referans: Butak, 1947: 62

Foto. 2a

Foto. 2b

¹Mihrap, İslamiyet'te imamların cemaate namaz kıldırması gayesiyle duvar içine yerleştirilmiş bir mekândır. Mihrap, Türk-İslam kültüründe Hz. Muhammed'in yerini sembolize etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bakırcı, 2000: XXVII; Çaycı, 2017: 146.

²Pendilia, bir ucu diadem veya taca bağlı, kulak hizasından aşağıya doğru sarkan süstür. Bkz. Gökalp, 2009: 26.

³Tiraz, yöneticilerin unvanlarını taşıyan sırma işleme ve yazılarla süslenmiş bir elbisedir. Bkz. Bozkurt, 2012: 112.

⁴Gürz, Ortaçağ'da sık kullanılan bir savaş aletidir. Gürz, Türklerde hükümdarlık sembolü olarak bilinmektedir. Bkz. Duman, 2022: 39-44.

⁵Daire, İslam kültüründe evrensel ve kutsal simgelerdendir. Daire şekli itibariyle güneş ve ayı temsil etmekle birlikte soyut anlamda bütünlük, sonsuzluk ve özdeşleştirilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Öz Çelikbaş, 2018: 60; Çoruhlu, 2006: 154.

⁶Altı kollu yıldız, İslam kültüründe gökyüzünü temsil eden sembolik anlatımlara sahip bir motif olarak kullanılmaktadır. İleri okumalar için bkz. Tercanlı, 2023: 193.

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börkü,⁷ üstünde tiraz ile betimlenen figür, iki eliyle hilal⁸ tutmuştur. Figürün sağına ve soluna yıldız motifleri⁹ yerleştirilmiştir. Tasvir ve motiflerin etrafına *Duribe bi'l Musul sene hamse ve semanin ve hamse mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 2a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah, En Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin, Uddete'd-Dünya ve'd-Din Emir Ebu Nasr Muhammed* kenarda *El Melikü'l Adil Mesud bin Mevdud, El Melikü'n Nasır Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 2b).

Sikke No: 3

Darp Ettiren Devlet: Mısır Eyyübileri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Selahaddin Eyyübi, Basım Tarihi: H.586, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 29.00 mm, Ağırlığı: 11.61 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-232963, Referans: Anonim, 1901: 89

Foto. 3a

Foto. 3b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht¹⁰ üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında sarık,¹¹ üstünde tiraz ile betimlenen figür; sol eliyle küreyi¹² tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna çintemani motifleri¹³ ve kaplar¹⁴ yerleştirilmiştir. Tasvir ve motiflerin etrafına *El Melikü'n Nasır Salahe'd-Dünya ve'd-Din Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 3a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'n Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin* etrafında *Duribe haza'd dirhem¹⁴ sene sitte semanin ve hamse mie* yazısı işlenmiştir. Yazıların arasına rumi¹⁵ motifleri yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 3b).

Sikke No: 4

Darp Ettiren Devlet: Hama Eyyübileri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Mansur Nasrüddin Muhammed, Basım Tarihi: H.58?, Basım Yeri: Harran, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 7.87 gr, Envanter: Zeno.ru-Oriental Coin Database-166043, Referans: Balog, 1980: 251

⁷Börk, Türk hükümdarları tarafından kullanın tepesi düz bir çeşit külahtır. Bkz. Atasoy, 1971, 139; Süslü, 2007: 142.

⁸Hilal-ay, Türk kozmolojisinin astrolojik simgelerindedir. Hilal-ay, eski Türk inanç sisteminde kötülükle mücadele ve huzura kavuşturan unsurlardan biri olarak algılanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uykur, 2017: 167.

⁹Yıldız, Antik Türk inancında koruyucu bir iye olarak kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kalafat, 1998, 68.

¹⁰Taht, hükümdarlık makamıdır. Taht, Türk ve İslam geleneğinde hükümdarın toplumdaki diğer kişilerden daha üst konumda olduğuna işaret eden bir sembol olarak görülmektedir. Konu hakkında bilgi için bkz. Merçil, 2010: 434; Göktaş Kaya, 2005: 177.

¹¹Sarı, Türklerin Orta Asya'dan Yakın Doğu'ya geldikten sonra yaygın olarak kullandıkları başlık türüdür. Bkz. Süslü, 2007, 143.

¹²Küre, Türk ve İslam kültüründe göksel algıyı hatırlatan veya ona götüren sembolik bir unsurdur. Kapsamlı bilgi için bkz. Çaycı, 2017: 61.

¹³Çintemani, iç içe birbirlerine aynı noktada teğet olarak degen üç daireden oluşan ve bu biçimde üç ögenin bir üçgenin köşelerini merkez olacak konumda yerleştirilmesiyle oluşmaktadır. Çintemani, Türk inancında kuvvet ve kudreti temsil etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Sözen ve Tanyeli, 2021, 78-79; Paralı ve Mangır, 2024: 1496.

¹⁴İslamiyet'in ilk devirlerinden itibaren basılan bakır sikkelere, fels denilmektedir. Ancak bu sikkenin birimin dirhem olarak belirtildiği görülmektedir. Birim değeri fels olan bakır sikkelerin tasvirler aracılığıyla biriminin dirheme yükseltilmesi Ortaçağ Türk- İslam devletlerinde yaygın olarak kullanılan bir sistemdir. Bu sistem özellikle gümüş sıkıntısının yaşandığı XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu ve El Cezire bölgesinde uygulamaya konulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Sahillioğlu, 1994: 370; Mıynat, 2019: 205.

¹⁵Rumi, köken itibarıyla Orta Asya'ya dayanan, tombul bir virgül şeklindeki gövdenin sivri ucuna bağlanmış yuvarlak bir şekilden meydana gelen motiftir. İleri okumalar için bkz. Türkmen, 2021: 27-28.

Foto. 4a

Foto. 4b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börk, üstünde tiraz ve kaftan¹⁶ ile betimlenen figür; iki eliyle hilal tutmuştur. Figürün sağına ve soluna yıldız motifleri yerleştirilmiştir. Tasvir ve motifler, daire ile çevrelenmiştir. Dairenin etrafına *El Melikü'l Mansur Muhammed bin Ömer.....* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 4a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El Melikü'n Nasır Salahe'd-Din Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. Yazılar, kare form¹⁷ ile çevrelenmiştir. Formun etrafına *Duribe Harran sene semanin ve hamse mie* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 4b).

Sikke No: 5

Darp Ettiren Devlet: Mardin Artukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Hüsameddin Yoluk Arslan, Basım Tarihi: H.59?, Basım Yeri: Mardin, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 32.00 mm, Ağırlığı: 16.15 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-213521, Referans: Artuk ve Artuk, 1993: 96

Foto. 5a

Foto. 5b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerine bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında miğfer, üstünde tiraz ve zırh¹⁸ ile betimlenen figür; sağ eliyle kılıç,¹⁹ sol eliyle kesik baş²⁰ tutmuştur. Figürün soluna *Nureddin Atabeg* yazısı işlenmiştir. Üstüne çintemani altına ise rumi motifi yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 5a). Sikkenin arka yüzünde, iç içe geçmiş üç daire bulunmaktadır. Merkez dairede *En Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin* orta dairede *El Melikü'l Efdal Ali ve el Melikü'z Zahir Gazi bin el Melikü'n Nasır* dış dairede ise *Husam'ed-Din Yoluk Arslan Melik Diyarbekr bin İl Gazi bin Artuk. (Duribe sene --- ve tis'in ve hamse mie)* yazısı işlenmiştir (Foto: 5b).

Sikke No: 6

¹⁶Kaftan, farklı renk ve şekillerde, öntü açık, astarsız ve diz kapağı veya topuğa kadar inen elbise türüdür. Bkz. Süslü, 2007, 144-145.

¹⁷Kare, Türk ve İslam kültüründe âlemin yeryüzüne indirgenmiş halinin sembolü şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çaycı, 2017: 66.

¹⁸Zırh, savaşlarda vücudu tehlikelerden korumak amacıyla giyilen savunma aletlerinden biridir. Bkz. Nalçacıgil Çopur, 2020: 551.

¹⁹Kılıç, Türk kültüründe yiğitlik, egemenlik ve adaletle bağdaştırılmaktadır. İleri okumalar için bkz. Sevinç, 2013: 619.

²⁰Bağdaş kurmuş elinde kesik baş tutan savaşçı Mars'ı nitelendirmektedir. Mars gezegeninin İslamiyet'ten önce Türkler tarafından kutsandığı ve kılıçla temsil edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı için bkz. Çaycı, 2002: 84; Bilge, 2022: 275; Sivrioğlu, 2014: 16.

Darp Ettiren Devlet: El Cezire Zengi Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: El Muazzam Mahmud, Basım Tarihi: H.606, Basım Yeri: Cezire, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 28.00 mm, Ağırlığı: 16.78 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-244409, Referans: Lane Poole, 1967: 230

Foto. 6a

Foto. 6b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında bürk ve pendilia, üstünde kaftan ile betimlenen figür, iki eliyle zengi tamgalı²¹ hilal tutmuştur. Figürün etrafına *El Melikü'l Muazzam Mahmud bin Sencer Şah el Nasiri* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 6a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'l Azam en Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin, El Melikü'l Adil Ebu Bekir bin Eyyüb* kenarda *Duribe bi Cezire sene sitte ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Yazıların arasına rumi motifi yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 6b).

Sikke No: 7

Darp Ettiren Devlet: El Cezire ve Dimeşk Eyyübilieri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Eşref Muzafferüddin Musa, Basım Tarihi: H.612, Basım Yeri: Meyyafarikin, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 32.00 mm, Ağırlığı: 14.03 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-17672, Referans: Album, 2011: 109

Foto. 7a

Foto. 7b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde yarım bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında pendilia, üstünde tiraz ile betimlenen figür; sağ eliyle küreyi tutmuş, sol elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Sene isnan aşer ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Tasvir ve yazılar, daire ile çevrelenmiştir. Dairenin etrafına *El Melikü'l Eşref Muzaffere'd-Din Şah-ı Ermen Ebu'l Feth Musa, Duribe Meyyafarikin* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır (Foto: 7a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'n Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin* yazısı işlenmiştir. Yazılar, daire ve dikey üçgen formun keşişiminden oluşan geometrik form ile çevrelenmiştir. Formun etrafına *El Melikü'l Adil Seyfe'd-Din Ebu Bekir bin Eyyüb* hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır (Foto: 7b).

Sikke No: 8

Darp Ettiren Devlet: El Cezire ve Dimeşk Eyyübilieri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Eşref Muzafferüddin Musa, Basım Tarihi: H.615, Basım Yeri: Sincar, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 7.77 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-143072, Referans: Lavoix, 1896: 265-266

²¹Tamga, Türk kültür hayatında bir kimlik ifadesidir. Tamga, Türk geleneğinde yiğitlik, mertlik, cesaret, güç, bereket gibi sembolik anlamları taşımaktadır. Konu hakkında bilgi için bkz. Alizade Kutluer, 2023: 189; Gülensoy, 1989: 18.

Foto. 8a

Foto. 8b

Sikkenin arka yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında pendilia, üstünde tiraz ile betimlenen figür; sağ eliyle küreyi tutmuş, sol elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Sincar sene hamse aşer ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Tasvir ve yazılar, daire ile çevrelenmiştir. Dairenin etrafına *El Melikü'l Eşref Şah-ı Ermen Musa bin Ebu Bekir* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 8a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'n Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin, El Melikü'l Kamil Muhammed* kenarda *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 8b).

Sikke No: 9

Darp Ettiren Devlet: Anadolu Selçukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Rükneddin Cihan Şah, Basım Tarihi: H.626, Basım Yeri: Erzurum, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 5.50 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-253828, Referans: Topraktepe, 2009: 53

Foto. 9a

Foto. 9b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş haleli insan²² yer almaktadır. Başında sarık, üstünde tiraz ile betimlenen figür, sol eliyle küre tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Sene sitte işrin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Üstüne çintemani ve küçük yıldız motifleri yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır. (Foto: 9a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *Rükne'd-Dünya ve'd-Din Ebu'l Feth Cihan bin Tuğrul* yazısı işlenmiştir. Yazıların üstüne rumi motifleri yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 9b).

Sikke No: 10

Darp Ettiren Devlet: Musul Zengi Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Nasireddin Mahmud, Basım Tarihi: H.627, Basım Yeri: Musul, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 26.00 mm, Ağırlığı: 7.48 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-45165, Referans: Galib, 1311: 101

²²Hale, birçok inançta tasvirlerin kutsallığını ifade etmek amacıyla başların etrafında veya vücudun bir bölümünde bulunan ya da vücudun tümünü sarmalayan ışık halkalarıdır. Kapsamlı bilgi için bkz. Dartar ve Kaplanoğlu, 2021: 520.

Foto. 10a

Foto. 10b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börk, üstünde tiraz ve kaftan ile betimlenen figür; iki eliyle hilal tutmuştur. Figürün sağına ve soluna yıldız motifleri yerleştirilmiştir. Tasvir ve motiflerin etrafına *Duribe bi'l Musul sene seb'a ve işrin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 10a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah, El İmamü'l Mustansır Billah Emirü'l Müminin* etrafında *Nasire'd-Dünya ve e'd-Din Atabeg Mahmud, El Melikü'l Kamil, El Melikü'l Eşref* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 10b).

Sikke No: 11

Darp Ettiren Devlet: Mardin Artukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Nasıreddin Artuk Arslan, Basım Tarihi: H.628, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 29.00 mm, Ağırlığı: 10.28 gr, Envanteri: American Numismatic Society-2000.56.1, Referans: Lane Poole, 1875: 38

Foto. 11a

Foto. 11b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında miğfer,²³ üstünde tiraz ile betimlenen figür, sol eliyle küre tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Nasire'd-Din Artuk Arslan* yazısı işlenmiştir. Üstüne yıldız motifleri, altına tamga yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 11a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'l Mustansır Billah Emirü'l Müminin, El Melikü'l Kamil Muhammed* kenarda *Duribe sene seman ve işrin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 11b).

Sikke No: 12

Darp Ettiren Devlet: Mardin Artukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Nasıreddin Artuk Arslan, Basım Tarihi: H.63?, Basım Yeri: Mardin, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 30.00 mm, Ağırlığı: 6.46 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-239284, Referans: Spengler ve Sayles, 1992: 154

²³Miğfer, savaşta baş kısmının korunması ve törenlerde gösteriş amacıyla kullanılan bir başlık türüdür. Bkz. Çoruhlu, 2020: 21.

Foto. 12a

Foto. 12b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında miğfer, üstünde tiraz ile betimlenen figür, sol eliyle küre tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün etrafına *Es Sultanü'l Muazzam Gıyas'ed-Dünya ve'd-Din Keyhüsrev Kasım Emirü'l Mümünin* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 12a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'l Mustansır Billah Emirü'l Mümünin, El Melikü'l Mansur Artuk kenarda Duribe bi Mardin sene ---- (ve selasin ve sitte mie)* işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 12b).

Sikke No: 13

Darp Ettiren Devlet: Musul Hükümdarlığı, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Bedreddin Lü'lü, Basım Tarihi: H.654, Basım Yeri: Musul, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 8.30 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-244547, Referans: Spengler ve Sayles, 1996: 48

Foto. 13a

Foto. 13b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan tasvirini gösteren bir sikke. Başında börtü, üstünde tiraz ve kaftan ile betimlenen figür, iki eliyle hilal tutmuştur. Figürün etrafına *Duribe bi'l Musul sene erba ve hamsin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 13a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah, El İmamü'l Mustasım Billah Emirü'l Mümünin* etrafında *El Melikü'l Rahim Bedre'd-Dünya (ve'd-Din Ebu'l) Fedail Atabeg Lü'lü* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 13b).

Sikke No: 14

Darp Ettiren Devlet: Anadolu Selçukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: II. İzzeddin Keykavus - IV. Rükneddin Kılıç Arslan - II. Alaadin Keykubad (3 Kardeş Devri), Basım Tarihi: Darp Tarihsiz, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 20.00 mm, Ağırlığı: 3.02 gr, Envanteri: Kamil Eron Koleksiyonu-5545, Referans: Teoman, 2018: 527

Foto. 14a

Foto. 14b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında sarık, üstünde tiraz ile betimlenen figür; sol elini ejder başlıklı ateş mihrabına? uzatmış sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Ejder başlıklı ateş mihrabının sağına yıldız motifi yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 14a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *Es Selatinü 'l Azam Keykavus ve Kılıç Arslan ve Keybubad* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 14b).

Sikke No: 15

Darp Ettiren Devlet: Anadolu Selçukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: II. İzzeddin Keykavus, Basım Tarihi: Darp Tarihsiz, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 21.00 mm, Ağırlığı: 4.26 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-210329, İzmirlier, 2010: 25.

Foto. 15a

Foto. 15b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında sarık, üstünde tiraz ile betimlenen figür, ellerini dizinin üzerine koymuştur. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 15a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *Es Sultanü 'l Azam (İzze 'd-Dünya ve 'd-Din)* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto: 15b).

2. Değerlendirme ve Sonuç

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin bastırıldığı sikkeler içerisinde özel bir grubu temsil eden bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkelerin kullanımına; Anadolu Selçuklu, Artuklu, Zengi, Begteginli ve Eyyübi devletleri ile Musul hükümdarlığında rastlanmaktadır. Sikkelerin geneli bakır cinsi madenden, fels biriminde üretilmiştir. Bağdaş şemalı sikkelerin tamamının bakırdan kesilmesi akıllarda soru işareti oluşturmaktadır. Bu durum ilk bakışta figürlerin bakır madenine daha elverişli işlendiği fikrini çağrıştırmaktadır. Diğer bir düşünce ise Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin bu tasvirlerle bakır sikkelerin kıymetini yüksek tutmaya çalıştığı ve bu nedenle bakır sikkelere bağdaş şemasının işlendiğidir. Ortaçağ'ın ekonomik durumu ve değerli madenlere ulaşma zorluğu anlamaya çalışıldığında bu kanı daha ön plana çıkmaktadır. Öyle ki Selahaddin Eyyübi'nin darp ettirdiği sikkenin üzerinde dirhem ifadesi bulunması bu hipotezi doğrular niteliktedir. Sikkelerin farklı ağırlık ve boyutlarda üretildiği görülmektedir. Ölçülerde görülen yüksek orandaki değişkenlik iki varsayım ile açıklanabilmektedir. Birinci varsayım; bu farklılığın devletlerin ekonomik refahları ve sahip olduğu maden rezervleriyle bağlantılı olduğudur. İkinci varsayım ise bakır sikkelerin basım organizasyonu işleyiş biçimi ile ilgilidir. Ortaçağ Türk-İslam devletleri muhtemel olarak

merkez darphane dışında üretilen bakır sikkelerin ölçü standardı konusunda yerel darphaneleri serbest bırakmış olmalıdır (Tablo 2).

Tablo 2. Sikkelerin Malzemeleri, Birimleri, Çap Boyutları ve Ağırlıkları

Sikke No	Malzeme	Birimi	Çap Boyutları	Ağırlıkları
1	Bakır	Fels	22.00 mm	2.48 gr
2	Bakır	Fels	27.00 mm	13.24 gr
3	Bakır	Dirhem	29.00 mm	11.61 gr
4	Bakır	Fels	25.00 mm	7.87 gr
5	Bakır	Fels	32.00 mm	16.15 gr
6	Bakır	Fels	28.00 mm	16.78 gr
7	Bakır	Fels	32.00 mm	14.03 gr
8	Bakır	Fels	25.00 mm	7.77 gr
9	Bakır	Fels	25.00 mm	5.50 gr
10	Bakır	Fels	26.00 mm	7.48 gr
11	Bakır	Fels	29.00 mm	10.28 gr
12	Bakır	Fels	30.00 mm	6.46 gr
13	Bakır	Fels	25.00 mm	8.30 gr
14	Bakır	Fels	20.00 mm	3.02 gr
15	Bakır	Fels	21.00 mm	4.26 gr

Sikkelerin üzerinde yer alan süslemeler, genel itibarıyla siyasi, dini, kozmolojik ve astrolojik semboller taşıyan bezeme öğelerinden oluşmaktadır. İncelenen sikkelerde ana tezyin her dönemde bağdaş kurmuş insan figürüdür. Diğer süslemeler ise genellikle bağdaş kurmuş insan tasvirinin çevresinde biçimlenmiştir. Hükümdarlığı, doğruluğu ve adaleti sembolize eden bağdaş kurmuş insan tasvirleri, tam bağdaş ve yarım bağdaş olmak üzere iki farklı biçimde görülmektedir. Tam bağdaş şeması mihrap nişi içerisinde oturan, bir zemin üzerinde oturan ve taht üzerinde oturan gibi üç farklı betimlemeyle ön plana çıkmaktadır. Bir zemin üzerinde yarım bağdaş kurmuş insan figürü ise ünik bir kullanım olarak görülmektedir. Figürlerin kısmen seçilebilen yüz hatları; badem gözlü, ince burunlu, iri yanaklı, küçük ağızlı tiptedir. Şekilleri itibarıyla fenotiplerin Orta Asya izlerini yansıttığını söylemek mümkündür. Bu betimleriyle figürlerin sikkeleri darp ettiren hükümdarı sembolize ettiği düşünülmektedir. Figürlerin üstlerinde Türk yöneticilerine özgü soldan sağa kapanan kaftan, tiraz, zırh ve başlarında börk, pendilia, sarık, miğfer gibi hükümdarlara özgü kıyafetlerin ve bazen de başlarında hale olması bu varsayımları doğrulamaktadır. Ayrıca figürlerin ellerinde gürz, hilal, küre, kılıç-kesikbaş ve ejder başlıklı ateş mihrabı gibi hükümdar imgeli somut öğeleri tutması bu düşünceyi güçlendirmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Sikkelerde Yer Alan Bağdaş Türleri ve Giyim-Kuşamlar

Sikke No	Bağdaş Şeması	Elbise	Başlık	Elinde Tuttuğu Unsur
1	Mihrap Nişi İçerisinde Tam Bağdaş	Tiraz	Pendilia	Gürz
2	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Börk	Hilal
3	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Küre
4	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk	Hilal
5	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Zırh	Miğfer	Kılıç-Kesik Baş
6	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk-Pendilia	Hilal
7	Zemin Üzerinde Yarım Bağdaş	Tiraz	Pendilia	Küre
8	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Pendilia	Küre
9	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Küre
10	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk	Hilal
11	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Miğfer	Küre
12	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Miğfer	Küre
13	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk	Hilal
14	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Yok
15	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Yok

Çalışmada bulunan örneklerde belirginlik gösteren diğer bir bezeme unsuru yazılardır. Kufi ve süslü karakterine sahip yazılar, sikkelerin boyutuna ve kompozisyon anlayışına uygun bir şekilde işlenmiştir. Bu işleyiş biçimi sikkelerin estetik açıdan daha iyi görünmesine olanak sağlamıştır. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin sikke geleneğinde görüldüğü gibi yazıların çoğunluğunu sikkeleri darp ettiren hükümdarın, tabi olduğu hükümdarın, dönemin halifesi ve halife varisinin isim ve unvanları oluşturmaktadır. Yöneticilerin isimleri bazen kısa bazen tam şekilleriyle hakkedilmiştir. Hükümdarların kendileri ve tabi oldukları otoriteler için politik güce ve dini temele dayanan ağır unvanları tercih ettiği görülmektedir. Ortaçağ'ın siyasi karmaşası göz önünde bulundurulduğunda hükümdarların bu unvanlarla mücadele içinde olduğu

rakiplerine karşı propagandist bir mesaj gönderdiği fikri akla gelmektedir. Yazı içeriklerinde sikkelerin üretim bilgileri de önemli bir yer tutmaktadır. Sikkelerin 10 tanesinin basım tarihi tespit edilmiştir. Bu bilgilere göre bağdaş kurmuş insan tasvirli en erken tarihli sikke H.583 en geç tarihli ise H.654 yılına tarihlenmektedir. Sikkelerin 11 tanesinin ise basım yeri bilinmektedir. Tespit edilen darphane isimleri; Mardin, Musul, Harran, El Cezire, Meyyafarikin, Sincar ve Erzurum şeklindedir. Göze çarpan diğer bir yazı muhtevası ise dini ibaredir. Sikkelerde kullanılan dini ibare Kelime-i Tevhid'dir. Bu ibarenin hükümdarların inançları ve dini değerlerinin ön plana çıkarılması doğrultusunda sikkelerde kullanıldığını ifade etmek mümkündür (Tablo 4).

Tablo 4. Sikkelerde Yer Alan Yazıların İçerikleri

Sikke No	Sikkeyi Darp Ettiren Hükümdar	Tabi Olduğu Hükümdar	Tabi Olduğu Halife	Basım Yeri	Basım Tarihi	Dini İbare
1	Var	Var	Yok	Var	Var	Yok
2	Var	Var	Var	Var	Var	Var
3	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
4	Var	Var	Yok	Var	Var	Yok
5	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
6	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
7	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
8	Var	Var	Var	Var	Var	Var
9	Var	Yok	Yok	Var	Var	Yok
10	Var	Var	Var	Var	Var	Var
11	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
12	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
13	Var	Yok	Var	Var	Var	Var
14	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
15	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok

Sikkelerde yer alan geometrik bezemeler; yeryüzü, gökyüzü, bütünlük, sonsuzluk ve koruyucu gibi imgelerle özdeşleştirilen formlardan ibarettir. Bu formlar, düz hatlı ve inci dizili konturlarla oluşturulan daire, üçgen, kare, altı kollu yıldız düzenlemeleri biçimindedir. Geometrik süslemeler genel olarak mevcut kompozisyonları çevreleyen düzenlemeler olarak izlenmektedir. Bu formları bazen de ana bezeme unsurunu destekleyen veya zemin yüzeyini hareketlendiren küçük motifler şeklinde görmek mümkündür. Bitkisel tezyinat ise çok kısıtlı kullanım alanı bulmuştur. Sikkelerde görülen bitkisel motif rumidir. Örneklerde rumi motifinin de diğer düzenlemelerin arasını doldurma mahiyetinde yerleştirildiği görülmektedir. Sikkelerde bulunan diğer bezeme ögesi ise kudretin ve kuvvetin timsali çintemani motifidir. Çintemani motifi, bağdaş kurmuş insan tasvirlerinin etrafında kompozisyonu tamamlayan öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Sikkelerde Yer Alan Geometrik, Bitkisel ve Diğer Süslemeler

Sikke No	Geometrik Süsleme	Bitkisel Süsleme	Diğer Süsleme
1	Daire - Altı Kollu Yıldız	Yok	Yok
2	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Yok
3	Daire	Rumi	Kap? - Çintemani
4	Daire - Küçük Yıldız - Kare	Yok	Yok
5	Daire	Rumi	Çintemani
6	Daire	Rumi	Tamga
7	Daire - Üçgen	Yok	Yok
8	Daire	Yok	Yok
9	Daire - Küçük Yıldız	Rumi	Çintemani
10	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Yok
11	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Tamga
12	Daire	Yok	Yok
13	Daire	Yok	Yok
14	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Ejder Başlıklı Ateş Mihrabı?
15	Daire	Yok	Yok

Sikkelerdeki bu tezyinlerin Orta Asya Türk geleneklerinin ve Ortaçağ'ın politik anlayışının etkisinde geliştiğini belirtmek mümkündür. Süslemelerde dikkat çeken unsur kompozisyonların büyük oranda birbirine benzer üslup özelliklerine sahip olmasıdır. Yakın bir tipolojiye sahip bu sikkelerin 12. ve 13. yüzyıllarda geniş bir coğrafyada farklı Türk devletleri tarafından basılmasında etno-kültürel ortamın etkili

olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak Ortaçağ'da Türk-İslam devletleri tarafından bastırılan bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkeler, kuşkusuz ticari faaliyetlerde ödeme gerçekleştirmek amacıyla üretilmiştir. Ancak sikkelerin üzerinde bulunan süslemeler, bütün bir kompozisyon şeklinde değerlendirildiğinde bu küçük objelerin sadece maddi kullanımlar için olmadığını göstermektedir. Ortaçağ dünyasında siyasi ve dini bir mesajı hızlı şekilde yayabilme potansiyeline sahip olan bu sikkelerin aynı zamanda otoriteler tarafından ileti nesnesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Teşekkür

Araştırmaya konu edilen sikkelerin kullanım iznini sağlayan Zeno.ru Arşivine, Amerikan Nüsmatik Derneğine ve Koleksiyoner Kamil Eron'a şükranlarımızı sunarız. Ayrıca çalışma esnasında desteklerini aldığımız Uzm. Rahime Gökçe'ye ve Uzm. Gültekin Teoman'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Album, S. (2011). *Checlist Of İslamic Coins*. California: Stephen Album Rare Coins.
- Alizade Kutluer, O. (2023). Tamga Yazı İlişkisi ve Türk Kağanlık Yazıtlarında Tamgaçılar. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 187-202.
- Arslan, İ (2012). İlk Türk-İslâm Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (51), 73-92.
- Anonim. (1901). *Meskûkât-ı Kâdime-i İslâmiyye Erbab-I Merakdan Bir Zat Tarafından Cem Olunan Meskûkât-I İslamiyyenin Tarifatını Havi Kataloktur*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Arik, R. (2000). *Kubad Abad-Selçuklu Saray ve Çinileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atasoy, N. (1971). Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme. *Sanat Tarihi Yıllığı* (4), 111-151.
- Ayğan, A. (2014). Türk Budist Resim Sanatındaki Dinî Karakterlerle İslâm Resim Sanatındaki Mistik Karakterler Arasında İkonografik Bir Karşılaştırma. Y. Çoruhlu, H. Katipoğlu, J. Ö. Oktay (Ed.), *I. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler* içinde (115- 128 ss). İstanbul: MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1970). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Balog, P. (1980). *The Coinage Of The Ayyubids*. London: Royal Numismatic Society.
- Artuk, İ. ve Artuk, Ç. (1993). *Artukoğulları Sikkeleri*. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Bilge, E. (2022). Mardin Artuklu Sikkelerine Yansıyan Hellenistik Semboller. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 270-283.
- Bakırer, Ö. (2000). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Butak, B. (1947). *XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Bıçer Özcan, Ş. (2018). Uygur Minyatürlerinde Metin-Resim İlişkisi ve Sonrası. *İstem*. (31), 125-145.
- Bozer, R., ve Çeken M. (2016). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası - Müze Eserleri I*. Ankara: Selçuklu Belediyesi.
- Bozkurt, N. (2012). Tıraz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 41, s.112-114). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çaycı, A. (2002). *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çaycı, A. (2008). *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çaycı, A. (2017). *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları.
- Çoraklı, B. (2020). Anadolu Selçuklu Sanatında Ab-ı Hayat Sembolizmi. *Art-e Sanat Dergisi*, 13(25), 189-210.
- Çoruhlu, Y. (2006). Türk Sanatındaki İnsan Figürlerine Elleri Tuttukları Nesnelere Açısından Bir Bakış. T. Yazar (Ed.), *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri – Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*. (s.149-168) İçinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Çoruhlu, T. (2020). Miğfer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.30, s. 21-23). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dartar, S., ve Kaplanoğlu, L. (2021). An Analysis Of The Halo İmage Use On Non-Human Beings And İts Place İn Art. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 27(47), 520-531.
- Daşdağ, F. E. (2017). Görsel İletişimin Tarihi, Kültürel ve Estetik Nesnesi Olan Diyarbakır Surları ve Sembolik Motifleri. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8 (2), 307-318.

- Demirarslan, D. (2018). Türk Yaşam Kültüründe Oturma Mobilyasının Değişimi ve Gelişimi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, (16), 71-88.
- Duman, İ. (2022). Şâhnâme’de Yer Alan Mızrak, Balta ve Gürz ile İlgili Kayıtlar. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. (7), 37-48.
- Esin, E. (1970). Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (3), 231-242.
- Galib, İ. (1311). *Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Fıruu Atabekiye, Mülûki Eyûbiye Meyafârikin*. Kostantiniye: Mihran Matbaası.
- Gökalp, Z. D. (2009). *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Göktaş Kaya, L. (2005). Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları, *Sanat Tarihi Dergisi*, 14 (1), 157-191.
- Gömeç, S. Y. (2019). Türklerde Töz, Fal ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. (11), 37-62.
- Guliyeva., M. ve Meydan, C. (2020). Büyük Selçuklu Dönemi Giyim Kuşamları. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. (16), 176-191.
- Gülensoy, T. (1989). *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları-Damgalar, İmler, Enler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- İndirkaş, Z. (2012). Türk Oturma Kültüründe “Bağdaş Geleneği” Üzerine İkonografik Belirlemeler. Z. Dilek- M.Akbulut- S.Cöhce- Z. Bağlan Özer- R.Gürses- B.Karababa Taşkın (Ed.), 38. (ICANAS) *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, C. IV, (s.1665-1676). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak'da Eski Türk Dinî İzleri (Dinî Folklorik Tabakalaşma)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lane Poole, S. (1875). *Coins of The Urtuki Turkumans*. London: Trübner & Co.
- Lane Poole, S. (1967). *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, Vol. III The Coins of the Turkuman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee, Etc. In the British Museum.Classes X-XIV*. S.L.Poole (Ed), Bologna: Forni Editore.
- Lavoix, H. (1896). *Catalogue Des Monnaies Musulmanes De La Bibliotheque Nationale Egypte Et Syrie*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Merçil, E. (2010). Taht. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C.39, s.434-436). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mıynat, A. (2019). Ortaçağ İslâm Dünyasında Sıradışı Bir Para Birimi Bakır Dirhemler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38 (66), 192-207.
- Öndin, N. (2006). Türk Budist Resim Sanatının Sembolik Dili: Lotus. Y.Çoruhlu-Nalan Türkmen-Nuri Seçgin-Anıl Yılmaz (Ed.), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan*. (s.201-214) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öz Çelikbaş, E. (2018). Türk Sanatında Mistik Bağlamda Geometrik Sembolizme Genel Bakış. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 55-66.
- Nalçacıgil Çopur, E. (2020). Divan Şiirinin Koruyucu Savaş Aletleri: Kalkan-Miğfer-Zırh. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 3, (2). 539-559.
- Paralı, A., ve Mangir, A. F. (2024). Geleneksel Çintemani Motifinin Türk Kültüründeki Yeri ve Çağdaş Giyim Tasarımlarına Yansımaları: Dijital Koleksiyon Süreci Örneği. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 1491-1523.
- Sahillioğlu, H. (1994). Dirhem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.9, s. 368-371). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevinç, B. (2013). Yiğit ve Silahlı Adam Diyalektiğinde Kılıç İmgesi, *Turkish Studies*, 8 (6), 619-639.
- Sivrioğlu, U. T. (2014). Ortaçağ İslam Sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans Etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1(2), 1-21.
- Sözen, M., ve Tanyeli, U. (2021) *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Spengler, W. F and Sayles, W. G. (1992). *Turkoman Figural Bronze Coins And Their Iconography Volume I – The Artuqid*. Lodi, Wisconsin: Clío's Cabinet.
- Spengler, W. F and Sayles, W. G. (1996). *Turkoman Figural Bronze Coins And Their Iconography Volume II - The Zengids*. Lodi, Wisconsin: Clío's Cabinet.
- Süslü, R. Ö. (2007). *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Tekin, O. (2009). Sikke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C.37, s.179-184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Teoman, B. (2018). Figural Coins Of The Seljuqs Of Rum. O. Tekin (Ed.), *İkinci Uluslararası Akdeniz Dünyasında Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler* içinde (525-547). Antalya: Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi.
- Topraktepe, T. (Ed.). (2009). *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük (What the Coins Tell Us? Symbols and Multicultural Asects Medieval Anatolian Coins)*, içinde, (49-59). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Tercanlı, A. (2023). Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 26 (64), 183-206.
- Türkmen, E. (2021). Süleymanname'nin Cilt Tezyinatında Keşfedilen Benzersiz Rûmî Motifi. *Lale*, (3), 26-55.
- Uykur, R. (2017). Zengi Atabeglerinin Sikkelerinde Antik Türk Mitolojisinin İzleri: Kağanlık Simgesi Olarak Ay Kültü (Mardin Müzesi Örnekleri). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (1), 167-183.
- Yılmaz, İ. (2010). *Anadolu Selçuklu Paraları*. İstanbul: Mas Matbacılık.

Katalog Bölümünde Kullanılan Görsellerin Kaynakları

Zeno.ru-Oriental Coin Database
American Numismatic Society
Kamil Eron Koleksiyonu

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

